

Horváth Sándor

Az álrühás király: a (fel)jelentés mint az érdekérvényesítés eszköze a Kádár-kor hajnalán

A „KOMMUNISTA NYELV” BIRTOKBAVÉTELE

Hogyan formálták egymást a szocialista állam és állampolgárai a mindennapok szintjén? A tanulmány főszereplője, Gy., a teljes Kádár-korszakban (1957-től 1989-ig) jelentéseket írt egy nógrádi bányászfaluból. Bár magát így sosem aposztrofálta, „álrühába bújt királyként” a jelentésein keresztül osztott „igazságot” a település ügyes-bajos dolgaiban, miközben fokozatosan elsajátította az állambiztonsági bürokrácia beszédmódját, és azt hatékony eszközként használta saját céljai eléréséhez. A faluban a rövid ideig az NB II-ben játszó helyi labdarúgócsapat szakosztályelnökének is megválasztották, amely funkciójában bejárta a nógrádi bányavidéket, így még szélesebb körből meríthette a jelentésekben ábrázolt tapasztalatait. Gy. élettörténetét rendre keresztezte az országos politika, bár négy polgárral élete javát fizikai munkásként vagy alacsony irodai beosztásban a vasútnál, majd a bányánál töltötte.

E tanulmány fő célkitűzése annak érthetőbbé tétele, milyen nyelvi eszközöket használt fel Gy. annak érdekében, hogy jelentéseiben megjelenítse és elérje saját személyes céljait, hogyan alkalmazkodott a hálózati elvárásokhoz, miképp tanulta meg a bürokrácia nyelvét, és mi volt első jelentéseinek funkciója a mindennapokban. Az ötvenes évek végén született ügynökjelentéseken keresztül figyelemmel kísérhetjük, hogyan alakult át a Kádár-korszak kezdetén annak az embernek az identitása a jelentésekben, aki korábban korántsem számított a rendszer pártolójának, illetve ő maga milyen eszközöket használt az állami bürokrácia befolyásolására. Mindez annak a kérdésnek a történeti kontextusában is vizsgálható, miként változott meg a magyar társadalom 1956 után, és vált az 1960-as évek elejére politikailag látszólag „passzívvá”, látszólag „elégedetté”.

A feljelentések és azok bürokratizált megfelelői, az írásos jelentések, illetve panaszok fontos elemei voltak a szocialista korszakban „intézményesült panasz-kultúrának”, ahogy azt több történész is nevezi.¹ E források a mindennapok történetének remek tárházát kínálják, ám módszertani szempontból korántsem mindegy, mit szeretnénk megtudni a pártállami bürokráciának (legyen az tanács, minisztérium, párt- vagy szakszervezet) önként vagy kényszerből írt forrásokból.

¹ Vö. Staadt 1996; Betts 2012: 173.

A mindennapok jelennek-e meg bennük áttételesen, a mindennapok tapasztalata vagy az állam és polgárainak kapcsolata?² A bürokrácia azon törekvése, hogy felügyelje a mindennapokat, vagy az is, ahogyan erre a jelentések szerzői reflektáltak? Korántsem érdektelen szempont ugyanis, ki és hogyan szerezte meg a jogot arra, hogy panaszkodjon, és kinek a panaszát vették figyelembe. Akinek a panaszát elfogadták, az önkéntelenül is az állami hatalom részévé vált, hiszen a panaszra, feljelentésre meginduló állami intézkedéssorozat végső soron tőle indult ki. Ahhoz, hogy egy panasz meghallgatásra találjon, megfelelő formában kellett előadni, igazodva a bürokratikus állami nyelvhasználathoz.

A jelen tanulmány témájául szolgáló hálózati jelentések (melyek jelentős része panaszként is értelmezhető) a megrendelőik szándékai szerint készültek, így belőlük elsősorban nem a jelentések tárgya, hanem azok megrendelői és szerzői ismerhetők meg.³ A jelentések szerzőinek lehetőségük volt azonban arra, hogy a kötött formába beleprézeljék saját szándékaikat, a hálózat felé mutatott „arcukat”,⁴ és ha elég ügyesen alkalmazták a megtanult írásbeli fordulatokat, szándékaik egy részét érvényre is juttathatták. Emiatt a jelentések szerzői számos frissiben tanult stíluselemet alkalmaztak, hogy elérjék céljaikat. Így válhattak írásaik hatékony feljelentésekké, amelyek közvetlenül utat találtak az állami bürokráciában, s amelyek miatt a bürokrácia akár intézkedhetett is. Vajon milyen lehetőséget kínáltak e (fel)jelentések arra, hogy valaki azok révén beleszólhasson az uralmi mechanizmusokba? Milyen mértékben és formában vehettek részt az uralmi rend stabilizálásában az állampolgárok?⁵

Ez utóbbi azért is fontos kérdés, mivel közelebb vihet annak megértéséhez, mennyiben fogadták el és tették magukévá az állam célkitűzéseit azok a kisemberek, akik végső soron mindennapi együttműködésükkel működtették és legitimálták a fennálló uralmi rendszert. Sőt, az uralmi rendszer által biztosított technikák révén (például jelentés, feljelentés, panasz, kérvény) akár befolyásolhatták is szűkebb környezetük mindennapjait azzal, ahogy birtokba vették az állami bürokrácia által kínált eszközöket, a hivatalnokoknak írt, hivatalos iratok nyelvhasználatát.⁶ Ebben a megközelítésben nem a mindennapok vagy azok

² A szocialista korszak mindennapjairól szóló történetírás kritikája: Apor 2008. Ezeket összegzi: Valuch 2013.

³ Ezt bizonyítják: Rainer 2008: 16–19, 158; Farkas 2006.

⁴ Takács 2013a: 17.

⁵ Ez elvezet annak a tézisnek a vizsgálatához is, amelyet a „klasszikus sztálinista” rendszer kapcsán vizsgált Sheila Fitzpatrick, aki szerint a nyilvánosságának írt (gyakran panasz-) levelek a Szovjetunióban arra is lehetőséget adtak, hogy a levelek szerzői olyan közel kerülhessenek kvázi a nyilvános szférához, amennyire csak lehetséges, ami hozzájárult a rendszer stabilitásához (Fitzpatrick 1996: 78).

⁶ A lakáskérvényekben ezeknek a technikáknak a birtokbavételét vizsgálja: Nagy 2013. Ennek a megközelítésmódnak a gyökerei Viktor Klempererig nyúlnak vissza, ám míg ő elsősorban arra volt kíváncsi, hogyan alakítja át a hatalom által létrehozott nyelv az állampolgárokat, addig Stephen Kotkin nem csupán a hatalom által kínált nyelv birtokbavételét, hanem azt is vizsgálta, hogyan alakítják át a múlt szereplői saját céljaik érdekében ezt a nyelvet. Ebben a modellben a szocialista (szovjet) rendszer folytonosan változtatható, ami stabilizáló hatású is, hiszen

tapasztalata a megfigyelés tárgya, hanem az, hogyan formálták egymást és a mindennapokat az állam és polgárai.⁷ Hogyan mozgósították az állampolgárokat politikai-ideológiai célok érdekében, és ők hogyan alkalmazkodtak ehhez, ami alapvetően meghatározta, hogy a szocialista államok még utolsó éveikben is stabilnak tűnhettek.⁸

A tanulmányban azt is vizsgálom, hogy a jelentések szerzői, az „ügynök” és tartótisztje milyen összjáték révén formálták egymás mozgásterét és magát a szöveget (a jelentéseket), amit létrehozta a tanulási folyamat során. Hiszen, miként azt Katherine Verdery antropológiából kölcsönzött módszerekkel megfigyelte: az állambiztonsági szervezet nem csupán ellenőrző vagy büntető, hanem pedagógiai intézményként is értelmezhető, amelynek működéséből elsődlegesen maguk az informátorok és tisztjeik tanultak.⁹ Ebben a tanulási folyamatban az informátor és tartótisztje elsajátította azt a bürokratikus nyelvet is, amelynek használatát elvárták tőlük, és amelynek alkalmazásával egyéni céljaikat is könnyebben elérhették. Mielőtt rátérek arra, hogyan tanult meg Gy. céljai szempontjából is hatékony jelentéseket írni, tömören összefoglalom élettörténetének főbb fordulópontjait, hogy szövegei érthetőbbek legyenek.¹⁰

KOLÓNIA: ENGEDELMES ÉS MEGBÍZHATÓ MUNKAERŐ

Gy. 1923-ban született, és a Mátrára néző nógrádi Kisterenyén, egy bányásztelepen nőtt fel, a trianoni határok miatt gazdaságilag megroggyant Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. birodalmában, egy gépész-műhelymester fiaként. Apja – akinek az I. világháborúban meglőtték a sarkát – a háború után feleségül vett egy sváb lányanyát, Gy. anyját.¹¹ Gy. és öt testvére jó tanulóknak számítottak, így vonattal járatták őket szüleik a közeli Pásztó polgári iskolájába; a két legkisebb

a politikai participáció lehetőségének érzetét kínálja. Kotkin modelljének meggyőző kritikája: Krylova 2014: 178. Krylova azzal érvel, hogy az a Magnitogorszk építésénél elemzett nyelvhasználat, amelyet Kotkin bolshevikként ábrázolt, valójában posztbolshevik volt. Ennek oka, hogy az 1930-as évekre a bolshevik kollektívizmus eszméje (amely individuum és közösség egységét hirdette) felbomlott, és a hivatalos nyelvhasználat ismét szétválasztotta egymástól az egyéni és a közösségi érdekérvényesítési lehetőségeket, mivel külön-külön lehetett egyéni és közösségi érdekekre hivatkozni.

⁷ A múlt szereplői így cselekvőképességüket is visszanyerik, hiszen ebben a megközelítésben nem csupán elszenvetői, de alakítói is sorsuknak. Vö. Lindenberger 1996.

⁸ Ennek a problémának kiemelkedő vizsgálatai: Fitzpatrick–Lüdtke 2009; Pittaway 2012; Lebow 2013. Hasonló problémát vizsgál a náci állam kapcsán: Connelly 1996.

⁹ Verdery 2014: 17.

¹⁰ E tanulmány részben a Gy. életéről szóló társadalomtörténeti biográfiára épül. A kutatást támogatta: OTKA (NKFIH) K-104408.

¹¹ MNL NML XXXIII.1. Születési anyakönyvi kivonatok. Zagyvapálfalva 1913. Zagyvapálfalva házassági anyakönyvi kivonatok, 1895–1921. 1916. február–1917. december. Interjú Gy.-né G. Veronikával, 2011. október 24–25.

fiú a háború után egyetemet is végzett.¹² Gy., a legidősebb fiú, aki a telepi elemi iskolában még kimagasló képességűnek számított, a polgári első félévében csak hittanból kapott jelest, a többi tantárgyból elégségest, illetve ritkán jó osztályzatot szerzett. Osztályfőnöke írásbeli dolgozatainak külalakját tűrhetőnek minősítette. Később ez sokat javult: a felnőttkorában az állambiztonságnak írt kézírásos jelentései tiszta, egyenes vonalú írásképet mutatnak, így közvetlenül a háború után még írnokként is dolgozhatott a bányánál. Az állami bürokrácia növekedésében a közép- és alapfokú oktatás kiterjesztésének köztudottan fontos szerepe volt, ám azt, hogy a hálózati jelentések szerzői milyen fogalmazási képességeket és íráskészséget szereztek, még nem nagyon vizsgálták. Mindenesetre a polgáriban tanultak segítettek Gy.-nek abban, hogy a bürokrácia számára elfogadható szövegeket írjon.

Az évek múlásával Gy. ugyan egyre jobb tanuló lett, de sosem volt kimagasló képességű.¹³ A polgáriban Gy. és testvérei „hazafias nevelést” kaptak: a magyar katona és Trianon állt az iskola korabeli értesítője szerint az ideológiai nevelés középpontjában. A hazafias iskolai gyárlátogatások sorozata¹⁴ után 1937-ben Gy. osztálya Budapestre ment kirándulásra. A sokak szemében hatalmas metropoliszban a fiúk a Mussolini téren (1936-tól viselte ezt a nevet az Oktogon) megnézték az olasz királyi pár tiszteletére rendezett katonai díszszemlét.¹⁵

Gy.-t négy polgárral egy rokona ajánlotta be az 1938-as ún. győri program miatt új munkaeörfőre éhes vasúthoz dolgozni, amely számára kitörési lehetőséget jelentett a kolóniáról. A háború alatt vasutas forgalmista volt a frontharcok során többször is gazdát cserélő, Fejér megyei Seregélyesen. A háborút követően népbíróság elé állították háborús bűnősként azzal a váddal, hogy 1945 januárjában az ő feljelentése nyomán végeztek ki a csendőrök egy másik, ruszin vasutast, akit Gy. azért jelentett fel a csendőröknek a német hadsereg rövid visszatérése idején, mert azt beszélték róla, hogy a „nőkhöz vezette” a szovjet katonákat, amikor épp azok szállták meg a falut. Gy.-t 1945-ben – részben az 1945. őszi választások eredménye miatt – felmentették.¹⁶ Ezután hazament a bányászkolóniára, Kistenyére, amelyet Szabó Zoltán az 1930-as években, Gy. gyermekkorában, olyan megbízható bányászok lakóhelyeként jellemzett, ahol a munkások engedelmességért cserébe előrébb juthatnak: „Ők tudják legjobban iskoláztatni a fiaikat, ők olvassák a legpolgáribb újságokat és az ő lakásaikban szól a legtöbb rádió.” Volt itt a bánya által fenntartott népiskola, kocsmá, a bálókra kaszinó, orvosi rendelő és a szabályosra tervezett telep közepén egy labdarúgópálya, a társasági élet és a házassági piac központja.¹⁷

¹² Gy. Gyula és Sándor. Interjú Gy.-né G. Veronikával, 2011. október 24–25. Az egyetemi oklevél száma: 50/1956. kiállítás dátuma: 1956. április 30. Miskolci Egyetem Irattára. A törzskönyvek kezelőjének szíves közlése, amiért ezúton is köszönetet mondok.

¹³ MNL NML VIII.202. Anyakönyvek. 4. d. 1934–1937: a B osztály anyakönyvei.

¹⁴ Pásztói Polgári Értesítője 1934–1935: 8.

¹⁵ Pásztói Polgári Értesítője 1936–1937: 5

¹⁶ BFL XXV.2.b. Gy. bűnügyének iratai. 689/1948, egyesítve 88 425/1949.

¹⁷ Szabó 1938: 88–89.

A pályára a fiatal lányok is kijárhattak anélkül, hogy megszólták volna őket. Gy. is a focipálya mellett ismerte meg jövendőbelijét közvetlenül a háború után, a bányásztelepi bál 16 éves szépségkirálynőjét, egy rebellis szocdem lányát. Azokban a hónapokban az éppen másodosztályú bányászcsapat eredményeiről táviratozott rövid tudósításokat a *Népsport*nak, a labdarúgás volt ugyanis a szenedélye.¹⁸ A Kisterenye aztán kiesett a másodosztályból, a gyors esküvő után nászajándékba kapott, a menyecske által felnevelt malacot pedig már rég megették, amikor 1948-ban Gy. háború alatti ügyében perújrafelvételre került sor.¹⁹ Az új tárgyaláson Gy.-t 10 év börtönbüntetésre ítélte az 1956-os megtorlás során „vérbíróként” ismertté váló, Tutsek Gusztáv vezette népbíróság.²⁰ Gy. felesége első gyerekükkel volt terhes, aki karácsony előtt született meg, amikor Gy. már meg is kezdte tízéves kényszermunka-büntetésének letöltését a Budapesti Gyűjtőfogházban, közismert nevén a Gyűjtőben.²¹ 1949 őszén megengedték feleségének, hogy megmutassa beszélőn az akkor kilenc hónapos kisbabát férjének. A feleségének előtte a faluban azt tanácsolták: fiatal, váljon el, ne várjon hiába.²² A mégis kitartó menyecskének végül nem kellett sokat várnia: Gy. kedvezményes nyel már 1950 elején szabadult a Gyűjtőből.²³

Gy. ismét hazatért a kolóniára, ahol 1956-ban munkástanácstaggá is választották a bányában. 1956-ban a rebellisnek számító Nógrád hónapokig meghatározó volt az országos politikában is, mivel a bányászsztrájk miatti szénhiány megbénította az ipari termelést. Az 1956. decemberi sztrájk radikalizálódásában a nógrádi híreknek és a salgótarjáni sortűznek meghatározó szerepe volt.²⁴ A salgótarjáni tüntetést közvetlenül kiváltó ok az volt, hogy aznap hajnalban letartóztatták Gy. egyik szomszédját, Gaál Lajost, akiről a rendőrség úgy vélte, a sztrájk mellett agitált a kisterenyei bányauzembben. Egy másik munkástanácsost,

¹⁸ Gy. özvegye megőrizte Gy. *Népsport*-tudósítói igazolványát. Kisterenye (KBSE) mérközéséről néhány soros tudósítás például: *Népsport* 1946. december 3. 2.

¹⁹ Interjú Gy.-né G. Veronikával, 2011. október 24–25.

²⁰ Népbírósi peréről bővebben: Horváth 2015. Népbírósi pereinek forrásai: BFL XXV.2.b. Gy. László bűnügyének iratai. 689/1948, egyesítve 88 425/1949, valamint BFL VII.5.e. 22 620/1949. Gy. László.

²¹ BFBI Fegyencnapló 3296–3599. Gy. 17/49. P 5989/48. törzskönyvi folyószám: 3585. bejegyzése szerint Gy.-t 1948. október 19-én vezették át (ismételt tárgyalása után) a törvényszéki fogházból.

²² Interjú Gy.-né G. Veronikával, 2011. október 24–25.

²³ Ekkor vette át az ÁVH a Gyűjtőt: kellett a hely az újaknak. Addigra a fogházat elárasztották a politikai foglyok, köztük a Mindszenty József mellett elítélt katolikus papok is, akiknek – előzetes engedély után – engedélyezték zárkájukban a rózsafüzér és breviárium tartását (BFBI Napi parancsok. 1947–1952. 19/1950. 1950. február 2.).

²⁴ A Belügyminisztérium Nógrád Megyei Rendőrkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának *Nógrád megyei ellenforradalmárok* című, 1958 tavaszán készült összegzése szerint a megye területén 29 helyen, elsősorban Salgótarjánban és a szénmedence bányauzemeiben alakultak munkástanácsok (ÁBTL 3.1.5. O-15 325. Nógrád megyei ellenforradalmárok. 1a. 448; 487–488). A radikalizálódásról: Horváth 1999. A Központi Munkástanács 1956. december 8-i gyűléséről készült jegyzőkönyv: ÁBTL 3.1.9. V-141 797/4. Vizsgálati dossziék Rácz Sándor és társai ügyében, 129–141.

Kelemen Károlyt is le akarták tartóztatni, ám ő elbűjt, így helyette Viczián Tibort vitték be, aki korábban „kisgazdapárti összeesküvés” miatt ült börtönben 1956 októberéig.²⁵ Gy. első ügynöki feladatát az 1956. december 8-i salgótarjáni sortüzet kiváltó szereplők (akik a kolónián éltek) és az Észak-Olaszországból bevándorolt, többgenerációs bányászsaládból származó, szociáldemokrata apósa miatt kapta, akit a helyi szocdemek vezéralakjának tartottak az I. világháború óta.²⁶

Gy. apósa majdnem minden új rendszer börtönét megjárta az általa is szervezett sztrájkok miatt. Már-már hagyománnyá vált, hogy a helyi rendőrök emiatt megfigyelték.²⁷ 1949-ben az após aktuális politikai ügyében eljáró Kádár Ottó rendőr főhadnagy megállapította, hogy 1919 előtt sztrájkszervezésért ült börtönben, 1919 után sztrájkszervezésért ismét másfél év börtönt kapott, majd kiszabadulását követően szociáldemokrata lett, ahonnan 1924-ben zárták ki (ez téves, 1926-ban önmaga lépett ki a szociáldemokrata párt nőgrádi, Csóka-féle párt-szerű szervezetének megalakulásakor, akik Peyer Károlyt sikkasztással és a munkások elárulásával vádolták).²⁸ Az após 1945-ben aztán belépett az új SZDP-be, ám 1948-ban már nem vették fel az MDP-be (véltetően ezt ő maga sem kérte). A rendőr szerint:

„1945-től a fennálló rendszerrel szemben áll [...] izgága természetű ember, aki úton-útfélen izgat a demokratikus rendszer ellen, és olyan kijelentéseket tesz, ami alkalmas arra, hogy a munkásságot a fennálló rendszerrel szembeállítsa. Politikai szempontból nem megbízható.”²⁹

Gy. egyik első feladata, apósa megfigyelése fontosnak tűnhetett 1956 után egy olyan bányavidéken, ahol a sztrájk bármikor napirenden lehetett. Gy. kisebb-nagyobb megszakításokkal harminchárom éven át jelentett: utolsó feladatát a kivégzett 1956-os magyar miniszterelnök, Nagy Imre 1989-es újratemetése miatt kapta. Jó érzékkel, az újratemetés telepi fogadtatásáról már nem írt jelentést. Az alábbiakban azt vizsgálom, hogy miként tanult bele a jelentések írásába, miről kezdett jelentéseket írni, hogyan jelenítette meg mindennapjait és céljait a jelentések formalizált stílusában.

²⁵ Á. Varga–Pásztor 2002: 435.

²⁶ Gy. jelentéseinek három kötete: ÁBTL 3.1.2. M-42 230, M-42 230/1, M-42 230/2. „Gy. József”.

²⁷ ÁBTL 3.1.9. V-150 373. Összefoglaló jelentés Nógrád Megyei Ellenforradalmi fegyveres csoportokról és szervezetekről. 1959. március 23. 81; ÁBTL M-42 230. 85–86.

²⁸ Az após rendszeresen szerepelt a helyi bányászok Peyer Károlytól „elhajló” lapjában mint vezető-ségi tag, még olvasói levelét is közölték: G. János levele. *A bányász* 1927. március 1. 2–3.

²⁹ BFL XXV.1.a. 1081/1949. – G. János ügye. Kádár Ottó rendőr főhadnagy jelentése a Belügy-minisztérium Államvédelmi Hatóságának. 1949. március 4.

A PANASZKODÁS JOGA: AZ ÁLLAMBIZTONSÁGI ÍRÁSMÓD

Gy. 34 éves volt, amikor 1957-ben beszervezték. Három kisgyereke volt: a börtön idején született nagylánya kilencéves múlt ekkor, már iskolába járt, a fia négyéves volt, de nem vették fel az óvodába, felesége otthon maradt vele és az alig több mint egyéves legkisebb lánnyal, aki 1956-ban, a bányászsztrájk idején született. A föld alatti, fizikai munkához nem nagyon szokott Gy. 1956 előtt – többnyire bújtatva – irodán dolgozott. 1957 elejétől azonban már nemcsak papíron, hanem ténylegesen is föld alatti munkára helyezték, kezdőként csillésnek, három műszakban. A vasárnapi munkáért pótlék járt, amit büntetésként megvontak tőle.

„Elvonták tőle, hogy megválasztották ennek-annak, hogy ellenforradalmár volt... elvették a hűségpénzt tőle, meg ilyeneket csináltak. Meg nem engedték be vasárnap dolgozni. Szóval volt ilyen. De mondtam neki, »Föl a fejjel! Egy szót nem szólsz senkinek! Mutasd meg, hogy azér' is vagyunk valakik! Nem sírunk! Azt csináljuk, hogy minden jó legyen!«³⁰

Felesége a harmadik gyerek születése után nem sokkal fekvőbeteg lett, ám az óvodás korú kisfiút – helyhiány miatt és politikai okokból – nem vették fel az óvodába. Az 1956 szeptemberében született kislány másfél év körüli volt 1957/58 fordulóján, amikor szóltak nekik, hogy a kicsi járhat bölcsődébe, a másik gyerek pedig mégiscsak mehet óvodába, amiről nem is álmodtak. Gy. felesége meg is lepődött a gyerekek felvételén. A két felvétel azzal egy időben történt, hogy Gy. elkezdett jelentéseket írni.

A kisterenyei „1956-os bűnösök” felkutatásával megbízott Ecsegi János rendőr főhadnagy 1957 nyarán a szénbányánál főkönyvelőként dolgozó Filep Lajos ügye kapcsán számos embert kihallgatott a bányából. A főkönyvelő ellen az volt a vád, hogy sztrájkra buzdított, dicsőítette Nagy Imrét (ez 1957 nyarán már főbenjáró bűn volt), „uszított a szovjet csapatok és a kommunisták ellen”.³¹ Ecsegi látókörébe Gy. a kihallgatások során került lehetséges ügynökként, és 1957. december 19-én már be is szervezte őt a főhadnagy – „terhelő adatok” alapján. Gy.-t beszervezésekor lehetett zsarolni egykori háborús bűnösként (csak feltételesen szabadult), a helyi nemzetőrség fegyveres parancsnok-helyetteseként és munkástanács-tagsága miatt is. A „terhelő adat” bármelyik lehetett ezek közül. A beszervezés idején a foglalkozás megjelölésével már nem sokat bajlódtak: „bányász”, munkahelye pedig a „Csiga-bánya”. A „mely kategóriához tartozik” kérdésre a kartont kitöltő bürokrata a korabeli hivatalos klasszifikáció alapján azt válaszolta: „jobboldali szoc. dem.”, a foglalkoztatás vonala pedig „ipari szabotázs elhárítása”.³²

³⁰ Interjú Gy.-né G. Veronikával, 2011. október 24–25.

³¹ ÁBTLL V-141 818. Vizsgálati dosszié Filep Lajos ügyében.

³² ÁBTLL 2.2.2. Hálózati nyilvántartások 075 506. „Gy. J.”

Gy.-nek számos érdeke fűződött a jelentések írásához: elsők között a félelem a terhelő adatok miatti megtorlástól és a remény, hogy visszahelyezik irodai munkára, ahol bújtatottan 1956 előtt dolgozott.³³ Az is motiválhatta, esetleg el tudja intézni, hogy éppen munka nélkül lévő feleségét is felvegyék valahová dolgozni, majd hogy a gyerekeit felvegyék bölcsődébe, óvodába, mivel a felesége közben súlyosan megbetegedett.

Gy. és tartótisztje, Ecsegi, szinte együtt tanulták meg, hogyan kell megfelelő jelentést írniuk. A tartótisztként alig gyakorlott, az ebben az időben többször áthelyezett Ecsegi munkáját felettesei folyamatosan kritizálták,³⁴ aminek ceruzás bejegyzéseikkel hangot is adtak a jelentések margóján. Gy. a jelentések stílusát eleinte nehezen találta el, előzőleg nem kapott hosszú oktatást, hiszen Ecsegi sem tudta pontosan, mi is a jelentések fő célja. Ecsegi előtt 1957 végén annyi volt világos, hogy fel kell göngyölni, kik miatt mentek oly sokan tüntetni a sortűz idején Salgótarjánba, így Gy.-nek is azt a feladatot adta, hogy írjon jelentést egyik szomszédjáról, aki megsebesült.

Gy. első jelentésén érződik a szöveg formai kellékeinek hiánya. Gy. bánya-írnokként megszokhatta, hogy szövegét megszólítással kezdje, ám mégsem szólíthatta meg első tartótisztjét, Ecsegi Jánost tisztelt főhadnagy úrként, elvtársként a konspiráció miatt. Nem tudta, mit tegyen, végül első jelentését katonás, hivatalnoki hangnemben így kezdte: „Tisztelettel jelentem, hogy B. Sándor kistenyerei, Kossuth-telepi lakos” – majd tömör személyleírás következett: „magas barna”, majd egy egészségi állapotra utaló részlet mint különös ismertetőjel (például sántít). A testi jegyek után egy fontos politikai jellemzés, ami később szavazásává vált Gy.-nek is: „ellensége a népi demokráciának”, s amit a korabeli hivatalos szóhasználatból vett át.³⁵ Ecsegi ezt a jelentést gyakorlásnak és a lojalitást bizonyító eszközként szánhatta, mivel a telepi, 1956-hoz kapcsolódó nyomozások megbízottjaként nem szorult rá hasonló információkat tartalmazó jelentésekre.

Gy.-nek igyekeznie kellett, hogy valami hasznosat és terhelőt írjon, hiszen attól is tarthatott, ha rossz jelentést ad, őt magát viszik börtönbe, mint 1948-ban, vagy mint kollégái egy részét 1956 után. A börtöntől nagyon félt. A felesége szerint „őt megverték nagyon, ő nem politizált”.³⁶ Holott a családból ő politizált legintenzívebben ebben az időszakban.

Hogy erősítse beszámolója hitelességét, Gy. drámai leírást adott egy több mint egy évvel korábbi párbeszédről – valószínűleg külön, szóbeli kérésre: „a nevezett az említett aknához ment és a következő kijelentést tette: »mindenki

³³ Interjú Gy. sógornőjével, N. Elemérné G. Katalinnal, 2011. október 27. Ezt megerősítette özvegye, interjú Gy.-né G. Veronikával, 2011. október 24–25.

³⁴ ÁBTL 2.8.1. 511/1960. sz. BM parancs. Ecsegi János r. fhdgy. Az állományparancsokból csak igen hézagos információkhoz juthatunk a Gy.-vel közel egyidős, 1924-es születésű Ecsegivel kapcsolatban: 1957-ben és 1958-ban is kis időre kinevezték Heves, majd Borsod megyébe. A Nagybátonyi Bányazüzem kikérése alapján pedig ideiglenesen leszerelték, amit Biszku Béla belügyminiszter helyettese, Földes László írt alá.

³⁵ ÁBTL M-42 230. 59–60. 1957. december 22.

³⁶ Interjú Gy.-né G. Veronikával, 2011. október 24–25.

kifelé innen a gépházból és indulás Tarjánba. Mindenkinek ott a helye. Aki nem jön: a nép ellensége” – ismét egy elvárt klisé, amelyet ezúttal az „ellenség” számba adott, hogy érthető legyen. Gy. kifejezetten feljelentésbe illő kifejezéseket alkalmazott, amivel elérte, hogy – bár nem sajátította még el megfelelően a stílust – elfogadják szövegét, megdicsérjék szorgalmát. „K. Béla az ottani gépész csitítani akarta B.-t, de ő hajthatatlanul kiabált, hogy mindenki menjen vele.”³⁷ Gy. tanúkat is megnevezett az elvárásoknak megfelelően, ám rutintalanul egyes szám első személyben írt magáról („itt voltam én is”). Biztatást kaphatott Ecsegitől, belelendült és sorjázta a vádakat:

„Bitangoknak nevezi a karhatalmistákat. Több mint egy éve húzza a táppénzt. Munkába nem jár, mert azt mondja, nem tud dolgozni. Itthon pedig állandóan dolgozik.”

Ez utóbbi mondatot a jelentés olvasója, Ecsegi aláhúzta és nagy kérdőjelet tett mellé, vagyis felkeltette az érdeklődését, egyúttal bizonytalanságát. Gy. kifejezetten rosszindulatú szöveget is produkált: szerinte amúgy is „dologkerülő emberről van szó”; „ennek az embernek is nagy része van abban, hogy Tarjánban az esemény [a sortűz] megtörtént”. A jelentés végén hozzátoldja: a vezetők közül kettőt ki akart zavartatni az üzemből. Gy. azért is írhatott B.-ről első jelentésében, hogy „értékes jelentést” adjon, ne indítsanak eljárást ellene.

Ecseginek tetszett a jelentés szövege, amit együtt alkottak meg Gy.-vel („feladatát végrehajtotta, jelentése értékes”). A következő találkozót csak az ünnepek utánra, 1958. január 18-án este 7-re tűzte ki a kisterenyei T-lakáson, és addig feladatul adta két szociáldemokrata leírását is, ami szintén a bemelegítésnek, a jelentésírás tanulási folyamatának része volt. Ám Gy. határidő előtt teljesítette a feladatot: már december 31-én megírta jelentését apósáról, az öreg G.-ről, valamint Gagy Zsigmond nyugdíjas bányászról.³⁸

A szociáldemokraták megfigyelése nem számított új állambiztonsági feladatnak, ám az 1956-os munkástanácsok miatt a róluk alkotott ellenségkép megváltozott és új tartalmat kapott. Az állambiztonság 1957 utáni átszervezéséhez és megújult klasszifikációs rendszeréhez az irattermelők minden szintje alkalmazkodott: a helyi vezetőkől a tartótiszteken keresztül az ügynökökig. Ha másképp nem, az új, még épphogy csak körvonalazódó ellenségkép alkalmazásával, amelyben a szocdemeknek csak kis időre, 1957–1958-ban jutott némi szerep. Az állambiztonsági irattár (az akták) rendszerét és nyelvhasználatát követő, megfelelő formátumú dokumentumok előállításának módját Gy. első jelentéseinek megírása során sajátította el. Az állambiztonsági irattározás rendjének felülvizsgálata Magyarországon 1957-ben is meghatározó volt az állambiztonság későbbi működése szempontjából. Ennek oka az volt, hogy az 1956 előtti

³⁷ ÁBTL M-42 230. 59. 1957. december 22.

³⁸ ÁBTL M-42 230. 53–54. 1957. december 31.

nyilvántartásban szereplő személyek jelentős részét 1957 után „racionalizálták”, törölték vagy újra besorolták az átalakított rendszer régi-új „ellenségeinek” csoportjaiba. Ez eldöntötte, hogy kit (milyen csoportokat) figyelnek meg, és milyen körökből igyekeznek ügynököket beszervezni.³⁹

Az állambiztonság új szervezete Gy. betanításának időszakában átalakult, ami rányomta bélyegét Gy. korai jelentéseinek tartalmára is. A szervezet csak 1962-re stabilizálódott, amikor az is kialakult, hogy a Magyarországon az állambiztonság nyilvántartásába 1956 után bekerülő 120 000 főt milyen társadalmi kategóriák alapján sorolják be a nyilvántartási regiszterbe.⁴⁰ E besorolási szempontok azután a mindennapokban éppen azoknak a körét is meghatározták, akik közül informátorokat kellett keresni. 1957 után az állami bürokrácia a párttagokat velük intenzíven együttműködő csoportnak, a bürokrácia informális részének tekintette, így párttagokat nem kellett feltétlenül beszervezni ügynököknek.⁴¹ Ezzel szemben az „ellenség” ideális ügynöknek számított, mivel a többi „ellenségről” adhatott információkat, még akkor is, ha megbízhatatlannak minősült. Ám az „ellenség” számát az irattári áttekinthetőség érdekében 1957 végén 200–300 ezer főben korlátozták, mivel a nyilvántartott, „ellenségesnek tartható” személyek száma addigra meghaladta a félmillió főt, ami áttekinthetetlenné tette az irattárat.⁴² Ezen belül a különösen veszélyesek számát először 6–7 ezer, majd később 10–15 ezer főben maximálták.⁴³ Így közvetve irattári szempontok is meghatározták, hogy kit tekintenek „ellenségnek”, milyen kategóriába sorolják őket, és a róluk szóló jelentéseknek milyen funkciójuk van. Ebben a megközelítésben az állambiztonsági akták és a nyilvántartás irattári rendszere meghatározta a hálózat működését: az irattár nem egyszerűen információt tárolt, hanem a kapacitások és a besorolások átalakításával befolyásolta a hálózat működését, közvetve a társadalmi tapasztalatok reprezentációját.⁴⁴

A szervezeti átalakításnak köszönhetően 1957–1958-ban a szociáldemokraták potenciális „ellenségnek” számítottak, hiszen az állambiztonság hivatalnokai sztrájkra buzdítókat láttak bennük. A Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztály felépítéséről készített összefoglaló 1957 augusztusában „a belsőreakció-elhárító osztályon belül feltüntet egy »Szocdem alosztályt« is”, ami később eltűnt a szervezeti egységek sorából.⁴⁵ Mindenesetre a bányavidéken a rebellis

³⁹ Vö. Baráth 2013: 463.

⁴⁰ Baráth 2013: 470.

⁴¹ Krahulcsán 2012: 223.

⁴² Borvendég 2012: 231.

⁴³ Baráth 2011: 53.

⁴⁴ Vö. Stoler 2009. Stoler megközelítése szerint a levéltár nem egyszerűen ékköve és információgyűjtő szervezete volt a gyarmati igazgatásnak, hanem meghatározó eleme, amely folytonosan újradefiniálta a gyarmatokat átszövő kapcsolathálózatok jelentőségét. Ez a megközelítés gazdagíthatja a kommunista korszak irattermelésére épülő kutatásokat is, mivel az irattermelő intézmények irattárai (állambiztonság, tanácsok, minisztériumok) nem csupán információt tároltak, hanem közvetve meg is határozták az információ létrejöttének folyamatát. Ezt adaptálja: Verdery 2014.

⁴⁵ Takács 2013b: 145.

szociáldemokraták megfigyelése Gy. számára kezdetben alapfeladatnak számított. A nógrádi medence 1956/57-es sztrájkja azért is volt fontos a hatalmát éppen csak megszilárdítani látszó Kádár-rezsimnek, mert ez volt a Budapesthez legközelebbi szénlelőhely. Szén nélkül pedig nem volt termelés, nem tudtak munkába járni a munkások. A nógrádi szén értéke 1956/57-ben éppúgy irreálisan felértékelődött, mint amilyen gyorsan a következő évtizedekben elvesztette értékét.⁴⁶ A szociáldemokraták megfigyelése a munkástanácsok elleni határozott kormányzati fellépés kontextusában vált érthetővé. A munkástanácsokat 1957-ben már túl spontán, a rendszer stabilizálására alkalmatlan intézményként tartotta számon az a kormány, amely korábban még tárgyalópartnert és lehetséges szövetségest látott bennük.⁴⁷ Így minden munkástanácsot szervező szociáldemokrata „ellenségé” változott.

Az első szociáldemokrataként nyilvántartott személy, akiről Gy. – gyakorlasként – nagyon részletes jellemzést adott, a közel hetvenéves szocdem apósa volt. A gyakorlás más jelentéseknél sem volt szokatlan, hiszen előbb el kellett sajátítani a műfaj bürokratikus szabályait, nyelvét és formátumát. Gy. az apósról korántsem írt mentegető hangnemű jelentést, azonban csak köztudott dolgokat említett meg róla. „Inkább jobboldali beállítottságú, kinek nem tetszik az, hogy a kommunisták vannak uralmon” – írta Gy. a polgári iskolában tanult kerek betűkkel. Majd, hogy értékeljék teljesítményét, hozzátette: „Nem is tetszett neki soha, hogy az 1945 és az ezt követő választásokon az MKP, illetve az MDP győzött. A volt szocdem pártnak állandó agitátora volt.” Ám a politikai aggályokon túl személyes megjegyzésekkel is telezsúfolta a szövegét, hogy lojalitását igazolja: „Nagyon bőbeszédű és összeférhetetlen ember.” Gy. a másik célszemélyről hasonló általánosságokat és köztudott dolgokat írt, de hozzátette: „ugyanúgy mint G., szívesen látná a rendszerváltozást”.⁴⁸

Ezt a jelentést Gy. már egyedül írta otthon, a kis bányászházban – úgy látszik, erre is talált búvóhelyet a három kisgyerek mellett. Ám panaszkodott, hogy a szűkös helyen nehezen tudott jelentést írni, amit Ecsegi a jelentés értékelésébe bele is írt: „odahaza körülményes volt az írás”, nehezen tudott dolgozni – mentette ügynökét. Bár Ecseginek tetszett a jelentés stílusa, felettese másra vágyott: „azt kell [...] felderíteni az ügynökön keresztül, hogy Kisterenye, Nagybátony és Salgótarján között, milyen összeköttetések vannak a régi szociáldemokratáknak. Hogy van-e egyáltalán ilyen? Kik ezek a személyek?”⁴⁹ Ezáltal végre megtudta Ecsegi és Gy. is, hogy mi a teendőjük, nem kellett többé a sötétben tapogatózniuk. Az első két jelentés sorrendje később éppen emiatt felcserélődött az aktában, és az utóbbi jelentés került az akta elejére, mivel Ecsegi felettesének

⁴⁶ A bányászok sztrájkjának országos és politikai intézkedésekre gyakorolt hatásáról: Pittaway 2012: 251.

⁴⁷ A munkástanácskérdés 1957-es kezeléséről: Horváth 2000.

⁴⁸ ÁBTL 3.1.2. M-42 230. 53. 1957. december 31.

⁴⁹ ÁBTL 3.1.2. M-42 230. 54.

1957 végén már nem az 1956-os salgótarjáni sortűz, hanem a szocdemek voltak érdekesek.

Emiatt lett a következő jelentés szocdem megfigyeltje Gy. egykori tanítója, a bányatelepi elemi volt igazgatója, S. Emil.⁵⁰ Ez a jelentés viselte először a *Jelentés* címet. Előző jelentésének Gy. még azt a címet adta, hogy „Feladatom kettő szocdem jellemzése”.⁵¹ Ecsegi végre elmondta Gy.-nek, hogy a „Jelentés” szót írja mindig szövege fölé, amit a korábbi jelentés gépírója már meg is tett a gépelt változaton. Ecsegi főhadnagy tovább okította Gy.-t, ennek megfelelően Gy. írását a „feladatom volt” formulával kezdte, ami visszatérő eleme lett a későbbi jelentéseknek.

Gy. azzal az ürüggyel ment el a tanítóhoz, hogy segítsen neki felvetetni négy és fél éves kisfiát az óvodába. A jelentésben – saját céljaként – el is panaszolta a felvételi ügyét:

„Ugyanis, amikor a beíratások voltak, 1957. szeptember 1-én a fiam felvételét elutasították. Kértem őt [a tanítót] arra, hogy diktáljon le nekem egy kérvényt a kultuszminiszterhez vagy valahová máshová. Nagyon szeretném, ha bekerülne, mivel a fiam sír, hogy [nem] lehet óvodás. Nekünk is jobb volna a szülőknek, ha egyik gyermek nevelése az óvodára lenne bízva. Ő erre a kérésemre azt a választ adta, hogy mi szocdemek el vagyunk nyomva.”

Ecsegi főhadnagynak ez utóbbi félmondat volt fontos, amit rögtön alá is húzott a szövegben. A panasz, a feladat és a személyes érdek összekapcsolása a feljelentés szövegében egyértelmű – mégis, látszólag alig kapott „hatósági” figyelmet.

Gy. leírta a tanító véleményét, aki szerint akárhova küldik, úgyszólván elutasítják a kérvényt. (A hálózat végül közbeléphetett, és felvették a kisfiút az óvodába.) Majd a nagypolitikába fordult az óvodai felvétel ügye: a dramatizált elbeszélés attól tette függővé, hogy érdemes-e bármilyen óvodai felvételi kérvényt benyújtani. Gy. a következőket adta a nyugdíjas tanító szájába:

„Különben várjuk meg a mostani Bulganyin-féle békeajánlatot. Ha meg tudnak egyezni, akkor szerinte ellenőrzés mellett fognak választásokat tartani, és akkor csak mi szocdemek győzhetünk.”

Bár az óvoda kérdése nem Bulganyinon múlt, az óvodai felvételi után Gy. a tanító békétárgyalásokkal kapcsolatos véleményét is ecsetelte, amelyből az utolsó mondat ragadta meg Ecsegi főhadnagy figyelmét: „Egyelőre várunk kell.” Mintha a tanító csak a megfelelő alkalomra várt volna, hogy romba döntse a Szovjetunió hatalmát Magyarországon. Ecsegi olyannyira értékesnek találta

⁵⁰ ÁBTL 3.1.2. M-42 230. 84–86. 1958. január 16. A jelentést csak két hónap múlva, 1958. március 16-án gépelték le és fűzték az aktába a februári jelentések után.

⁵¹ ÁBTL 3.1.2. M-42 230. 56. 1957. december 31.

a jelentést, hogy hamarosan ismét elküldte hozzá Gy.-t. A nyugdíjas tanító véleménye azonban nem azért volt annyira fontos, mert komolyan tartottak attól, hogy megdönti a szovjet hatalmat. Sokkal inkább azért, mert a tanító is „a belső elhárítás ügynöke” volt, mint azt Ecsegi is leírta a jelentés értékelésében, ezért politikai megbízhatósága és véleménye fontos volt jelentései szempontjából.⁵² Gy.-t és a tanítót egymás ellenőrzésére használták fel, akik viszont személyes ügyeikre (vö. óvodai férőhely) használták a hálózatot. Gy. elfogadható jelentéseivel elérte, hogy nem indítottak ellene eljárást, és gyermekét is felvették az óvodába. Valódi hatalmát azonban akkor érezhette meg, amikor a „nép nevében” írt később feljelentést.

„AZONKÍVÜL JELENTEM”: JELENTÉSBŐL FELJELENTÉS ÉS ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉS

A tanítóról szóló jelentés után két héttel Gy. már négy szocdemről írt jelentést. A konkrét útmutatásnak köszönhetően már több mint öt A4-es oldalt írt tele.⁵³ Akárcsak az első két jelentéshez, ehhez is kockás papírt használt és ceruzával, szép, olvasható, kerek betűkkel írta a szöveget. Kockás papírra szeretett írni, a sorokat szabályosan tagolta, semmi kapkodás nem látszik a kézíráson. Az oldalakat akkurátusan megszámozta.

Akárcsak második, apósáról is szóló jelentését, ezt is azzal a formulával indította, hogy „feladatomból volt” – a magáról egyes szám harmadik személyben beszélő formát csak évekkal később kezdte el alkalmazni, az „ellenség” megtévesztése és a hálózati elvárás miatt. Gy. a jelentések számának előrehaladtával kezdte fontosnak érezni magát. Kevésbé félt, ami abból is látszik, hogy már akadt olyan megfigyeltje, akit mentegezni próbált. Politikailag minél passzívbabnak ábrázolt valakit, az annál kevésbé tűnhetett veszélyesnek, és Gy. annál kevésbé ártott neki. Ezért akit mentegezni akart, mint az alábbi jelentése elején Gy. Károlyt, arról azt írta:

„Az ellenforradalom leverése után nagyon zárkózott életet él a politika leverése [sic!] terén. Nem mer sem jót, sem rosszat mondani a jelenlegi helyzetre vonatkozólag. Tartózkodik a társaságtól.”

Egy másik szocdemről (ebben a jelentésben a negyedikről) pedig azt írta: „Ő akkor is tartózkodó volt, meg most is.” Azonban a jelentésben szereplő második szocdemet, K. Ferencet meg sem próbálta mentegezni:

⁵² ÁBTL 3.1.2. M-42 230. 85–86.

⁵³ ÁBTL 3.1.2. M-42 230. 64–69. 1958. január 30.

„Ő aktív tagja volt a régi szoc.dem pártnak. Résztvett a volt taggyűléseken és többszöri felszólalása arra következett, hogy a munkáshatalom ellensége volt és az is. [...] Ő jobban szeretné a rendszer bukását, mint bármi más.”

A politikai aktivitás az egyik fő bűne a harmadik szocdemnek, G. Istvánnak is, a róla írt jellemzés szerint:

„Mint villanyszerelő, nagyravágyó ember volt. Általában terenyei viszonylatban nem kedvelték őt a beképzeltsége miatt.”

Aztán kiderül róla, hogy 56-ban még egy árva tisztséget sem kapott, szemben Gy.-vel:

„Az ellenforradalom ideje alatt többször beszélgettem vele. Akkoriban olyan kijelentéseket tett, hogy itt az ideje annak, hogy az üzemekben átvegyük mi szoc.dem-ek a vezetést. A volt kommunistákat [...] leváltjuk és helyükbe a mi pártunkból tegyünk oda megfelelő egyéneket. Ő sohasem bírta a kommunistákat és mindég ellenségük volt. Az ellenforradalom alatti gyűlésen részt nem vett. Nem tudom, miért? Pedig szerintem ő is kapott volna helyet a vezetőségben.”

Gy. füle mögött több volt, amit Ecsegi is tudott, hiszen Gy. kapott helyet, nem is egy forradalmi választmányban – de a jelentés szövegében nem illett volna erről írni. Ahhoz, hogy elfogadható legyen a szöveg, a szerzőnek új identitást kellett felépítenie, szinte a semmiből: a rendszer feltétlen hívének kellett ábrázolnia magát, ami persze a hálózat felé mutatott álca is lehetett. Ehhez hozzátartozott, hogy nála 1956-ban jóval kevesebb szerepet kapott embereket 1956-ban fontos szerepet betöltőkként ábrázoljon.

Ennek a hosszú jelentésnek a végére került az első, kötelező feladaton túl írt „hangulatbeszámoló” a bánya mélyéről, amely a feljelentés funkcióját töltötte be. Gy. dramatizálta, hogyan politizálnak a csigakuti lejtaknában két munkafázis között az emberek, a félhomályban, bányászlámpák fényében: Gy. szerint, „üresre vártak az emberek”, amikor „szóba került a jelenlegi országgyűlés ülészaka”. Mint egy drámában, Gy. mondatokat adott szereplői szájába: G. P. István csapatvezető vójár szerinte:

„[A]zt mondta, hogy kész röhej az egész. Olyan mint a cirkusz vagy mint a Déryné színház. Hazugság az egész. Kádár azért beszélt olyan cinikusan nevetve, mert a Szovjetunió áll mellette, és ha valaki az igazságot megmondta az országgyűlésen, azt kidobják és lezárják.”

Gy. meg is adja a vājár adatait: „mihálygergei lakos,⁵⁴ csapatvezető vājár, akinek e rendszer nem tetszik”.

Bár senki sem kérte tőle, ezzel feljelentette a csapatvezetőt, majd felsorolta, kik hallgatták ezt a „rendszerellenes” kijelentést (őket is feljelentette ezzel). Ezt a névlistát valaki (valószínűleg Ecsegi) zöld ceruzával alá is húzta a jelentés szövegében. Gy. magánszorgalomból hozzátette, hogy a várakozó bányászok (munkatársai) a csapatban nagyjából konszenzusra is jutottak abban, hogy hazugság a rendszer, majd folytatták a munkát. Külön kiemelte még M. Bertalan, jól értesültnek tűnő lakatos mélyben elhangzó információit, amit szintén aláhúzott a jelentés egyik olvasója: „tudomása szerint az oroszok tárgyalnak Nagy Imrével. Szerinte ő a legjobb magyar ember, akit valaha ismert”. Eszerint Nagy Imre 1958. január végén a nógrádi bányászok számára már egy másik világot és valamelyest a szabadságot szimbolizálta.

A feljelentés hatásos volt. A jelentésnek ezt a részét Ecsegi főhadnagy annyira értékesnek tartotta, hogy a személyzeti vezetőn keresztül intézkedett arról, hogy a csapatvezető vājár „G. és az ügynök egy műszakba járjon”. Gy. azt a feladatot kapta, hogy kutasson fel további jobboldali szocdemeket, és mélyítse el a kapcsolatot G.-vel. Ezzel arra is ösztönözték, hogy a kötelező feladatain kívül számoljon be a környezetében történekről, mivel annak is komoly következménye lehet. Gy.-t emiatt másik műszakba helyezték, hogy munka közben másokat is kihallgathasson.

Két hét múlva Gy. feladatának megfelelően („jobboldali szocdemek felkutatása”) három új szocdem jellemzését hozta a találkozóra. A következő jelentés szövege, amely kevesebb mint két hónappal az első után keletkezett, jelzi Gy. fejlődését. Volt mit közölnie. Majdnem négy oldalt írt sűrűn tele, kerekbetűs kézírással. Ennek több mint felét a feladaton kívüli, „azonkívül jelentem” kezdetű megfigyelés tette ki. Ebben a bányatelepi farsangról és a borral történő üzérkedésről számolt be.⁵⁵ Gy.-t ösztönözhetette előző, feladaton kívüli jelentésének következménye, így olyan fórumnak kezdte használni az Ecsegi főhadnagynak írt jelentéseket, amelyen keresztül javíthat a saját és környezete helyzetén, álrühában járó királyként igazságot tehet. Legalábbis így ábrázolta magát a szövegben.

A kötelező feladatok között elsőként és legrészletesebben egy szocdem vasutas 1946–1947-es nézeteit ecsetelte („az egyesülés előtti időszakban sokat beszélt arról, hogy egy tálból nem eszünk cseresznyét a kommunistákkal”), amivel nem sokat árthatott. Az 1948 előtti szociáldemokrata nézetek bemutatásával a hálózat nem sokra mehetett. Ezzel valószínűleg Gy. is tisztában volt, ugyanakkor ezzel letudhatta feladatát. Ecsegi főhadnagynak viszont a jelentés értékelése során nem okozott problémát, hogy Gy. nem arról ír, létezik-e valamiféle szocdem összeesküvés 1958-ban, hanem arról, mit gondolt valaki 1948 előtt. Ecsegi nem erőltette a szocdem összeesküvés felfedését. Ebből a szemszögből szinte

⁵⁴ A falu 1950-es évek eleji „makacsságáról” és ellenállásáról lásd: Varga 2015.

⁵⁵ ÁBTL M-42 230. 73–76. 1958. február 16.

teljesen haszontalan információkat gyűjtött Ecsegi Gy.-tól, ám mindketten végrehajtották feladatukat: közösen létrehozta egy olyan szöveget, amit aztán le lehetett adni Ecsegi feletteseinek. Egy időre teljesítették küldetésüket.

A jelentésben a második szocdemet, F. Pált kifejezetten mentegette Gy., amikor politikai passzivitását ecsetelte:

„[Ő] inkább a zenével volt elfoglalva mindég, mert zenész is. A gyűléseken részt vett ő is, de csak mint csendes hallgató. Nemigen lehetett tőle hallani semmi politikai megnyilvánulást.”

Ráadásul 1956-ban is passzív volt:

„Egyszer beszéltem vele akkoriban. Arra a kérdésemre, hogy jön-e a gyűlésre, azt mondta: nem érdekli őt a gyűlés.”

A passzivitás ezúttal kifejezetten pozitív tulajdonság. Hálózati szempontból kedvező vélemény a megfigyeltre nézve. A kultikus tárgyakká vált hálózati akták szövegeinek jelentős részéből sem a szereplők, sem a szerzők politikai attitűdjére nem lehet következtetni, pusztán arra, éppen mit vártak az ügynöktől és tartótisztjától, és azok hogyan próbáltak ennek éppen csak elfogadható mértékben megfelelni. Nem egyszerűen azért, mert az állambiztonság nem volt mindenható, hanem azért, mert az akták elsősorban a politikai rendőrség működését engedik láttatni,⁵⁶ és azt a folyamatot, ahogy a „beszervezettek” birtokba vették a politikai rendőrség egyik legfontosabb eszköztárát, a feljelentések nyelvét.

Az 1956-ban lázongó bányászok politikai passzivitását pozitívnak értékelhették a hasonló kérdésekre választ kereső jelentések megrendelői, a feladatot (a hangulat felügyeletét) pedig megoldottnak. Az azonban felettébb kérdéses, hogy a jelentések szereplői pusztán azért mutatnak-e időnként passzivitást, mert ezt várták a jelentések olvasói, vagy a jelentések szerzői mentegetik őket. Gy. 1958 eleji írásában a politikai aktivitáshoz már az is elég volt, ha valaki viszonylag szűk körben politikai véleményét kinyilvánította.

A harmadik ember, akit Gy. szocdemként felderített, a helyi postás néni volt, talán azért is, mert róla mindenki tudta, hogy a háború után tagja volt a szociáldemokrata pártnak. Gy. nagyon pozitív véleményt írt róla:

„Gyűléseken részt vett ő is, de szerintem nem volt MKP ellenes. Ő a községben egy köztisztviselőben álló egyén, kit mindenki csak Ilka néninek hív.”

S bár megválasztották 1956. november 3-án a „Szocdempart” alakuló gyűlésén a jelölőbizottságba, „ő inkább a hivatásának élő nő” – jelentette Gy. A feladat teljesítése egyúttal a szocdem vonal kifulladását is jelezte: a felderítettek egyike

⁵⁶ Erről részletesen ír Gyarmati 2011: 51–52.

sem tűnt veszélyesnek, hiszen Gy. vagy köztudott, vagy semmitmondó információkat közölt róluk. Ellenben ismét részletesen beszámolt egy olyan eseményről, a teledi jelmezbálról, amire senki sem kérte. Ráadásul úgy, hogy közben saját céljait is igyekezett érvényesíteni, és igazságot szolgáltatni a „nép nevében”, még-hozzá nagyobb terjedelemben, mint a kötelező feladat esetében tette.

A teledi jelmezbál ebben az időben a kolónia egyik legnagyobb társasági eseménye volt. Ez a jelentés volt Gy. első átgondolt kísérlete, amely elsősorban önmaga középpontba állítására épült. Saját, önálló feljelentést írt a jelentésen belül, mintegy „mellékes” közlendőként („azonkívül az alábbi megfigyelésem és észrevételem volt” kezdettel). Erről a jelmezbálról nem maradtak fenn Gy. özvegyénél családi fényképek, de a következő évi farsangról igen. Ezeken a képeken kölcsönzői jelmezekben fényképezték a család tagjait: Gy. díszmagyarba, a legidősebb Gy. lánya a török basa „egyik háremhölgyének” öltözött.

A feljelentést Gy. fogyasztói panaszba csomagolta. Eszerint ő azért szeretné, ha védenék a fogyasztók érdekeit, mert szerinte D. aknász és O. nyugdíjas főaknász, akik az italmérést szervezték a bálban, üzérkedtek a borral. Gy. úgy tett, mint aki tudatos fogyasztóként a közösség érdekében lép fel.⁵⁷ Eközben hálózati kapcsolatait és politikai érveket is használt, hogy elérje célját. Valójában arra utalt, hogy a két bort mérő, azzal „üzérkedő” bányász helyett maga Gy. is mérhetné a bort, hiszen apósával jó kapcsolatai vannak egy verpeléti borással. Üzleti érdekekről van tehát szó. „Mert sok embertől lehet hallani, hogy D.-ék annyit kérnek az italért, amennyit akarnak.” Gy. hol egyes szám első, hol harmadik személyben jelenik meg a szövegben: „Én kértem egy alkalommal egy nagyfröccsöt. [...] Kért azonkívül Gy. egy nagyfröccsöt és nem adtak neki, mert nincs szóda.” Hogy elérje célját, nem csupán az üzérkedésre panaszkodott, hanem a két italmérő 1956-os múltját is ecsetelte: 1956-ban ők „fuvarozták az italt, a bort és pálinkát”.

Gy. szeretett volna központi helyet betölteni a „sportbarátok” között (ahogy a focimeccsek törzsközönségét és a csapat körüli szervezésben részt vevőket a faluban hívták), ám erre formálisan 1956 után nem sok esélye volt politikai múltja miatt. Évekkel később, 1964-ben, amikor a Kisterenyei Bányász rövid időre feljutott az NB II-be,⁵⁸ mégis a helyi labdarúgó szakosztály meghatározó tisztviselője lett.⁵⁹ D. megvádolása abból is fakadhatott, hogy a D. családnak – akik a focipálya mellett, a Sportclubbal szemben laktak – akkoriban egy kicsit jobban ment, mint neki. A feljelentést Ecsegi főhadnagy továbbküldte a bűnügyi osztálynak nyomozás végett, de ennél többet nem sikerült elérnie. D. lánya és özvegye emlékei szerint semmiféle szankció nem érte őket az ötvenes évek

⁵⁷ Ennek a „fogyasztói” érvelésnek a szocialista korszakbeli, különösen 1957-től növekvő fontosságáról: Mazurek–Hilton 2007.

⁵⁸ <http://www.magyarfutball.hu/hu/cspat/2886/bajnoki-mult> – utolsó letöltés: 2016. február 28.

⁵⁹ Interjú V. Jánossal – aki Gy. szakosztályelnöksége idején a labdarúgócsapat intézője volt –, 2011. október 25.

végén.⁶⁰ A szocdemekről szóló semmitmondó jelentések miatt Ecsegi kiegészítette Gy. feladatát a „kulák, csendőr, horthysta katonatiszt” csoport felkutatásával, akik közel másfél évtizedig jóval tartósabb „ellenségnek” és gazdagabb témának bizonyultak, mint a szocdemek. Ennek egyik oka az volt, hogy 1958-ban a sztrájk veszélye nagymértékben csökkent, mivel emelték az ipari munkás- és bányászbéreket, valamint átalakították a bér- és normarendszert.⁶¹ A másik ok a hivatalos ellenségkép megváltozása volt: 1956 után az antifasiszta narratíva határozta meg a párt propagandáját, ami az állambiztonsági munkát és a nyilvántartást is befolyásolta. A belső elhárítás propagandisztikus feladatokat teljesített, amikor az ellenséget 1956 „jobboldali hagyományában” igyekezett megtalálni, így jóval több egykori „nyilast”, „csendőrt” helyezett megfigyelés alá.⁶² Az 1956 után felfutó, antifasiszta narratívára épülő ellenségkép másfél évtizedig Gy. célszemélyeit is meghatározta, aki közben „mellékesen” feljelentéseket is írt jelentéseibe saját céljai érdekében.

A BÜROKRÁCIA KITERJESZTÉSE

Gy. korai jelentéseinek vizsgálatából kiderül, hogy Gy. először elsajátította a jelentések megírásához szükséges nyelvhasználatot, majd saját személyes céljai érdekében munkáját önkéntes igazságtételi folyamatként ábrázolta, amely szoros kapcsolatban állt az állam propagandisztikus céljaihoz. Ám a lojalitás önmagában kevés lett volna ahhoz, hogy egy óvodai felvételt vagy később, a hetvenes években egy magánvállalkozási engedélyt „a belügy” segítségével elintézzon. Amikor el akart valamit érní, fecsegni kezdett magán- vagy társasági életéről, a jelen-tésen belül feljelentést tett, néha a helyi hírlap cikkeit segítségül hívva a megfelelő szóhasználathoz.⁶³ Máskor politikai passzivitásként is értelmezhető, szűkszavú jelentéseket adott, vagy azzal mentegetett embereket, hogy politikailag passzívak – ami a legnagyobb dicséretnek számított. Önmagát is politikailag passzívnek ábrázolta, holott jelentéseivel folyamatosan befolyásolta környezetét, hiszen beszélgetéseinek jelentős részét éppen azért terelte a politikára, mert feladatul kapta, hogy arról beszélgesse mindenkivel. Gy. az állambiztonság „pedagógiai szándékainak” megfelelően íróasztal nélküli bürokratává változott a jelentések szövegében, aki tudatosan alkalmazza az elvárt nyelvi kliséket a szövegek létrehozásakor.⁶⁴

A történeti irodalom régi és visszatérő kérdése, hogy a kommunista állam célkitűzéseit mennyiben fogadták el azok a kisemberek, akik együttműködésük-

⁶⁰ Interjú D. Istvánnéval és lányával, 2011. október 21.

⁶¹ Pittaway 2012: 241.

⁶² A „nyilasellenes” antifasiszta ellenségkép 1956 utáni felfutását, majd 1971 utáni hanyatlását igazolja és annak okait vizsgálja: Lénárt–Paksa 2013: 350.

⁶³ Ehhez hasonló megfigyelést tesz Takács 2014: 123.

⁶⁴ Vö. Verdery 2014: 17.

kel hozzájárultak az állam működéséhez.⁶⁵ Bár a sztálinizmus a Kádár-korszak kezdetével nem ért véget, a valóság tapasztalási módja a Kádár-korszakban megváltozott.⁶⁶ A jelentésekbe csomagolt feljelentések újabb lehetőséget adtak arra, hogy az egyének személyes érdekeiket úgy érvényesítsék, mintha éppen a közösségi érdekekért harcolnának, mintha részt akarnának venni az állam működtetésében, mintha politizálnának. Gy. esetében a közösségi érdekek emlegetése saját érdekeinek szolgálatával fonódott egybe, attól szinte elválaszthatatlan volt. A szolidaritás az ő szájában üres szólam volt csupán, ezt várták tőle, ő pedig így tudta elérni céljait.

FORRÁSOK

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.2. M-42 230, M-42 230/1, M-42 230/2. „Gy. József”.

3.1.5. O-15 325. Nógrád megyei ellenforradalmárok.

3.1.9. V-141 797/4. Vizsgálati dossziék Rácz Sándor és társai ügyében.

3.1.9. V-150 373. Összefoglaló jelentés Nógrád megyei ellenforradalmi fegyveres csoportokról és szervezetekről.

Budapesti Fegyház és Börtön Irattára (BFBI)

Fegyencnapló, napi parancsok, 1947–1952.

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

VII.5.e. Budapesti Királyi Büntetőszék iratai, 1949.

XXV.1.a. Budapesti Népbíróság iratai, 1949.

XXV.2.b. Budapesti Népjúrság iratai, 1948–1949.

Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára (MNL NML)

VIII.202. A Pásztói Állami Polgári Fiú- és Leányiskola iratai, 1934–1937.

XXXIII.1. Nógrád (vár)megye állami anyakönyv másodpéldányainak levéltári gyűjteménye.

A bányász, 1937.

Pásztói Polgári Értesítője, 1934–1937.

Interjú D. Istvánnal és lányával 2011. október 21-én, készítette Horváth Sándor. (A szerző tulajdonában.)

Interjú Gy.-né G. Veronikával 2011. október 24–25-én, készítette Horváth Sándor. (A szerző tulajdonában.)

Interjú N. Elemérné G. Katalinnal 2011. október 2-án, készítette Horváth Sándor. (A szerző tulajdonában.)

Interjú V. Jánossal 2011. október 25-én, készítette Horváth Sándor. (A szerző tulajdonában.)

⁶⁵ Vö. Connelly 1996.

⁶⁶ Vö. Rainer 2011: 145–146.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Á. Varga László – Pásztor Cecília 2002: *Az 1956-os forradalom Nógrád megyei okmánytára*. II/2. (1956. november 14. – 1957. január 16.) Salgótarján.
- Apor Péter 2008: A mindennapi élet öröme. In: Horváth Sándor (szerk.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában*. Budapest, 13–49.
- Baráth Magdolna 2011: Az állambiztonság célkeresztjében. In: Rainer M. János (szerk.): *A felügyelt (mozgás)tér. Tanulmányok a szovjet típusú rendszer hazai történetéből*. Budapest, 42–72.
- Baráth Magdolna 2013: Az operatív nyilvántartás szervezete és rendszere 1945–1990. In: Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962*. Budapest, 447–491.
- Betts, Paul 2012: *Within Walls. Private Life in the German Democratic Republic*. Oxford.
- Borvendég Zsuzsanna 2012: Kihűlt nyomon. Dilettantizmus a politikai rendőrség munkájában. In: Gyarmati György – Palasik Mária (szerk.): *A nagy testvér szatócsboltja. Tanulmányok a magyar titkosszolgálatok 1945 utáni történetéből*. Budapest, 227–244.
- Connelly, John 1996: The Uses of Volksgemeinschaft. *The Journal of Modern History* (68.) 4. 899–930.
- Farkas Gyöngyi 2006: Ügynökjelentések, kihallgatási jegyzőkönyvek, kérvények. (A társadalomtörténet-írás lehetséges forrásai.) *Aetas* (21.) 4. 146–171.
- Fitzpatrick, Sheila 1996: Supplicants and Citizens: Public Letter-Writing in Soviet Russia in the 1930s. *Slavic Review* (55.) 1. 78–105.
- Fitzpatrick, Sheila – Lüdtke, Alf 2009: Energizing the Everyday: On the Breaking and Making of Social Bonds in Nazism and Stalinism. In: Geyer, Michael – Fitzpatrick, Sheila (eds): *Beyond Totalitarianism: Stalinism and Nazism Compared*. New York, 266–301.
- Gyarmati György 2011: *Kísértő közelmúlt avagy a rendszerátalakítás egyik deficitje*. Budapest.
- Horváth Sándor 1999: A Központi Munkástanács története. *Első Század* (1.) 1. 113–209.
- Horváth Sándor 2000: A munkástanács-kérdés (1956. december – 1957. november). *Első Század* (2.) 1. 165–199.
- Horváth Sándor 2015: A per. Rágalom, feljelentés és lehetőségek egy népbírói eljárásban 1945-ben. In: Bódy Zsombor – Horváth Sándor (szerk.): *1944/1945: Társadalom a háborúban. Folytonosság és változás Magyarországon*. Budapest, 207–230.
- Krahulcsán Zsolt 2012: Párt/állam/biztonság. A politikai rendőrség formális pártirányítása a korai Kádár-korszakban (1956–1962). In: Gyarmati György – Palasik Mária (szerk.): *A nagy testvér szatócsboltja*. Budapest, 211–226.
- Krylova, Anna 2014: Soviet Modernity: Stephen Kotkin and the Bolshevik Predicament. *Contemporary European History* (23.) 2. 167–192.
- Lebow, Katherine 2013: *Unfinished Utopia. Nowa Huta, Stalinism, and Polish Society, 1949–56*. Ithaca.
- Lénárt András – Paksa Rudolf 2013: „Kisnyilasok” a BM aktáiban. In: Ungváry Krisztián (szerk.): *Búvópatakok. A jobboldal és az állambiztonság 1945–1989*. Budapest, 319–352.

- Lindenberger, Thomas 1996: Alltagsgeschichte und ihr möglicher Beitrag zu einer Gesellschaftsgeschichte der DDR. In: Bessel, Richard – Jessen, Ralph (Hgg.): *Die Grenzen der Diktatur. Staat und Gesellschaft in der DDR*. Göttingen, 298–325.
- Mazurek, Malgorzata – Hilton, Matthew 2007: Consumerism, Solidarity and Communism: Consumer Protection and the Consumer Movement in Poland. *Journal of Contemporary History* (42.) 2. 315–343.
- Nagy Ágnes 2013: *Harc a lakáshivatalban. Politikai átalakulás és mindennapi érdekérvényesítés a fővárosban, 1945–1953*. Budapest.
- Pittaway, Mark 2012: *The Workers' State. Industrial Labor and the Making of Socialist Hungary, 1944–1958*. Pittsburgh.
- Rainer M. János 2008: *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei 1957–1989*. Budapest.
- Rainer M. János 2011: *Bevezetés a kádárizmusba*. Budapest.
- Staad, Joachim 1996: *Eingaben: Die institutionalisierte Meckerkultur in der DDR*. Berlin.
- Stoler, Ann L. 2009: *Along the Archival Grain: Epistemic Anxieties and Colonial Common Sense*. Princeton.
- Szabó Zoltán 1938: *Cifra nyomorúság*. Budapest.
- Takács Tibor 2013a: *Besúgók a besúgásról. Ügynök visszaemlékezések a Kádár-korszakból*. Budapest.
- Takács Tibor 2013b: A BM II/5. (Belsőreakció-elhárító) Osztály. In: Cseh Gergő Bende-gúz – Okvách Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962*. Budapest, 123–180.
- Takács Tibor 2014: Az ügynökhálózat társadalomtörténeti kutatása. In: Horváth Sándor (szerk.): *Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés*. Budapest, 107–128.
- Valuch Tibor 2013: *Magyar hétköznapok – Fejezetek a mindennapi élet történetéből Magyarországon a második világháborútól napjainkig*. Budapest.
- Varga Zsuzsanna 2015: Ki a veszélyesebb ellenség: a „kulák” vagy a kétlaki? Egy makacs nógrádi falu és a kollektivizálás, 1949–1953. In: Horváth Sándor – Ö. Kovács József (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában*. Budapest, 51–77.
- Verdery, Katherine 2014: *Secrets and Truths: Ethnography in the Archive of Romania's Secret Police*. Budapest.